

A MAGYAR TANYA

TANYÁK AZ ALFÖLDI TÁJBAN

Csatári Bálint

Az Alföld fejlődésének kulcstelepülései a tanyák. A Duna-Tisza közén, a Nyírségben, korábban a Nagykunságban és a Hajdúságban különösen hangsúlyos volt a szórványtelepülés-forma tájalakító szerepe. A „magyar tanya”, mint sajátos, vidékies (rurális) településforma, már az 1930-as évek európai nemzetközi szakirodalmában is megkülönböztetett jelentőségű fogalomként jelent meg. Különös empátiával írt róluk például den Hollander is.

Ennek oka, hogy ezek az alföldi szórványok eredetüket tekintve nem hasonlíthatók nyugat-európai társaikhoz. Azoknál jóval később, ún. hézagkitöltő szórványként keletkeztek. A Kiskunságban a nagy, nem ritkán több ezer négyzetkilométeres – jórészt lakatlan, mezőgazdaságilag korábban szinte csak legeltetéssel hasznosított – közigazgatási területtel rendelkező mezővárosokból rajzottak ki e tanyákra a vállalkozó kis- és középparasztnak. Először földet béreltek, majd tanyát emeltek, és sokoldalúan hasznosítva a tájat – gazdálkodtak. A szőlő-, gyümölcs- és zöldségkultúra elterjedésével, a XIX. század közepétől, az egyébként igen kedvezőtlen adottságú homokos váztalajokon is virágzó kertés tanyák tízezrei keletkeztek.

A vasutak kiépülése, a hűtővagonok megjelenése, a konzervipar megtelepülése után az Osztrák–Magyar Monarchia védett belső piacának jelentős kereslete is hozzájárult a

tanyás mezőgazdasági kultúra kiteljesedéséhez, amit csak fokozott, hogy a filoxéravész idején a homokon a szőlők ellenálltak a fertőzésnek. Így ekkor a nagy szőlőtelepítések is gerjesztették a tanyás szórványok keletkezésének további folyamatát.

A tanyák csaknem fél évszázados virágzása után már az 1930-as években megindult a nagyszámú tanyán lakót kibocsátó, ún. anyavárosoktól (pl. Szeged, Kecskemét) távol eső külterületek besűrűsödése; tanyaközponttá, zárt faluvá alakulása (pl. Mórahalom).

Az államszocializmus első időszakában, az 1950-es években pedig egyenesen megtiltották új tanyák építését. Akkor több mint száz, önálló igazgatással rendelkező, ideológiai alapokon is szerveződő szocialista nagyüzemeknek települési teret biztosító, mesterséges „tanyaközséget” hoztak létre. Ezzel megkezdődött a kisparaszti jellegű, vegyes gazdálkodási formákon alapuló, részben árutermelő, részben önellátó tanyák gyorsuló ütemű megszűnése, felszámolása és felszámolódása. Akkor több mint egy millió fő élt az Alföld településeinek külterületén. Ma alig több, mint kétszáz ezer.

A Kiskunság homokvidékén azonban, egyrészt az igen nagy tanyasűrűség, másrészt pedig a nagyüzemi megoldásokkal nehezebben művelhető, mostoha gazdálkodási környezet miatt, sokkal inkább fenn-

maradt, és részben tovább élt a tanyavilág. Ennek oka a tanyák és a táj különösen erős kapcsolatában, sajátos viszonyában keresendő.

Tanyák a tájban

A jórészt kedvezőtlen adottságú homoki váztalajokon csak állandó gazdálkodói jelenléttel, intenzív és okos földműveléssel, állattartással lehetett valódi sikereket elérni. A tanya ehhez biztosított megfelelő teret. A megtelepült szórványok lakói a táj minden részletét, mikro-morfológiai, ökológiai adottságát igyekeztek kihasználni. A lakóépületek általában a térszín néhány méterrel magasabb dombhátra ülték meg.

Egy „átlagos” tanyaportához – a futóhomok megkötésében is szerepet játszó – sokféle faállomány tartozott, szőlővel, gyümöl-

Klasszikus, dombhátra épült tanyasor

megszokás	453 tanya	57,9%
megélhetés	350 tanya	44,6%
természet közelsége	235 tanya	30,0%
anyagi korlátok	164 tanya	20,9%
emberi kapcsolatok	123 tanya	15,7%
összes megkérdezés	784 tanya	100%

1. táblázat • A tanyához, a talajhoz való kötődés okai
(Forrás: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, saját adatgyűjtés.)

csőssel és konyhakerttel együtt. A porta mélyebb fekvésű részén kisebb rét, vagy kaszáló terület el. Gyakran ugyanott némi szántó is volt, illetve az állatok tartására alkalmas terület, ami az egész tanyai gazdaság által művelt tér szerveztrágya-utánpótlását is biztosította.

Az „átlagos” vegyes gazdálkodású, gyakran elsősorban önellátó tanyák mellett fokozatosan alakultak ki különböző árutermelési specializációval rendelkező tanyás mikrokörzetek (pl. Szatymaz és környéke: őszibarack; Kecskemét: sárgabarack; Soltvadkert-Kecel-Kiskőrös: szőlő, bor; Jakabszállás: földieper; Kerekegyháza: baromfifojás; Kunszállás-Kiskunfélegyháza: fóliás zöldség; stb.). Utóbbi esetében például igen intenzív, a korábbi tanyás gazdálkodási formáktól teljesen idegen területhasználat alakult ki.

A nagyüzemi gazdálkodás általánossá válása (1960–1970), az évtizedekig érvényben lévő általános tanyai építési tilalom (1950–1986), majd a Duna-Tisza köze talajvízszintjének fokozatos csökkenése (kb. 1980 óta), és ezzel együtt a gazdálkodási lehetőségek beszűkülése a tanyavilág jelentős pusztulását eredményezte. Ez a folyamat a vizsgált táj és a tanyák korábbi harmonikus viszonyának jelentős átalakulásához is hozzájárult.

Tanyák tízezrei néptelenedtek el, a megmaradtak jó része pedig a táj nagy részén a további pusztulás jeleit mutatja. Terepi fel-

Fent: változatos talajú tanyás tájrészlet • lent: sűrűn települt, intenzív zöldségtermesztő tanyák

önellátás	368 tanya	48,3%
a tágabb család ellátása	82 tanya	10,8%
rendszeres piacozás	100 tanya	13,1%
nagy tételű áruterelés	140 tanya	18,4%
nincs érdemi gazdálkodás	72 tanya	9,4%
összes megkérdezés	762 tanya	100%

2. táblázat • A tanyán folytatott mezőgazdasági tevékenység jellege
(Forrás: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, saját adatgyűjtés.)

méréseink szerint (1. táblázat) a legfontosabb megtartó erő a megszokás, a kényszer.

A mai tanyáknak csak alig ötöde rendelkezik komoly gazdálkodási alapokkal, regisztrált mezőgazdálkodási üzemformával.

A felhagyott tanyaportákat visszafoglalja a természet. A pusztulás elkésztő jelei sok helyen láthatóak, ráadásul a korábban ápolott tájat az inváziós növényfajok veszik birtokba, sokaknak allergiás betegségeket okozva.

Új elemek és változások

A városok környékén és egyes magas esztétikai értékű tájrészletekben azonban egy dinamikus átalakulás is elkezdődött. Az egykori tanyás városok belterülethez közeli tanyás részei a városkörnyéki szuburbán területfoglalás részeivé válnak, és magas presztízsű lakóépületek egyedi lakókörnyezetévé alakulnak át. A Duna-Tisza köze na-

Lakatlan, elhagyott tanya

gyobb városainak egyes külterületi részei erőteljesen, az egykori táji-építészeti örökséget figyelmet kívül hagyva épülnek át. Ezek az elzárkózó, nagyméretű lakóépületek ma szásával nőnek ki a földből. Beláthatatlan környezeti károkat okozhatnak, hiszen az általuk nyújtott luxuskörülmények táji terhelése felmérhetetlen. Kedvezőbbnek ítéltetők a tanyai turizmus vagy a rekreációs céllal használt tanyák, második otthonok esetei. Ezeknél a táj eredeti tanyás környezetének, részben a tanyás gazdálkodásnak a megőrzése, másrésztől a zöld turizmus a legfontosabb érték és vonzerő. Az utóbbi években a hazai vidékfejlesztési alapokból célzott tanyatámogatási programok indultak, nagy érdeklődés és pályázati aktivitás mellett.

Mint rövid áttekintésünkben és a közbeékelte illusztrációkból kiviláglik, a táj és az ember harmonikus viszonyát bő évszázadon át kifejező és megjelenítő tanya, mint megélhetést és perspektívát nyújtó gazdál-

kodási forma, szinte teljesen átalakult. Az egykori mezővárosok kialakulásuk idején igen progresszív, táji és települési rendszerként is működőképes tanyavilága teljesen megszűnt. A többségében elszegényedett, előregedett tanyai népesség már nem képes megújítani e tájba illő településformát. A környezetkímélő mezőgazdasághoz alkalmas fiatal gazdálkodók és vállalkozók pedig nem kapnak elegendő támogatást ahhoz, hogy az egykori igen értékes tanyás vidék komplex tájrehabilitációja segítségével elkezdődhessen. A szárazodás növekedése és a talajvízszint süllyedése csak fokozza a táj további degradációját. A városok környékének külterületén mind a gazdagság, mind a szegénység komoly veszélyeket hordoz az egykori tanyás területek jövőjét illetően. A természetvédelem illetékességi területein a tanyák fennmaradásának értékmentő támogatása reménykeltő, akárcsak a zöld turizmus és a természet értékeit mértékletesen használó rekreációs funkció bővülése.

Tanyai vendéglátó és látogatóközponttá alakított egykori tanya

Pusztuló tájrészlet a Kiskunságban

FARMHOUSES IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

Traditional Hungarian farmhouses used to dominate the landscape in certain areas of the countryside. In the 1950's, the government banned the construction of new farmhouses, marking the start of the fast decline of this lifestyle characterized by a close relationship with the land, mostly self-supporting, but also producing for a common market. At that time, more than one million people lived in loose-knit communities on peripheral lands around settlements in the Great Hungarian Plain. Today, barely 200,000 remain. The farmhouse, an iconic expression of the harmony between man and landscape for centuries, has been almost completely abolished and ceased to offer a means of living and viable perspectives. With most of its population impoverished or aged, the world of farmhouses slowly crumbles into oblivion. Young farmers and entrepreneurs who are engaged in environmentally friendly farming have no access to sufficient subsidies to initiate the rehabilitation of the once dynamic and valuable network of farmhouses. However, farmhouses located on protected areas receive sufficient funding for the conservation of structures and the recent development of green tourism and eco-friendly outdoor recreation offers a new light of hope.

„Mert azt tanultam mindenütt, azt láttam minden nagy nemzetnél, hogy az apák dolgát folytatják az utódok...”

Kós Károly

Szükség van a hagyományok felderítésére, megőzésére, de legalább ilyen fontos az ismeretek továbbadása. Népi műemlékeink sorsa és léte a jogszabályi, anyagi kereteken túl ezektől a gyakorlati módszerektől is függ. Ki fogja, és főleg ki tudja majd ezeket az épületeket karbantartani, felújítani? Ki tudja majd továbbadni a mesterségbeli tudást, a hagyományos házépítési technológiákat? A Falufejlesztési Társaság *Nagyapám háza* hiánypótló programja azokat a személyeket, közösségeket kívánta megtalálni és megerősíteni, akik még e régi tudás birtokában vannak. A tradicionális népi kultúra bölcsessége ugyanis nem érhető meg a hagyományos építési techni-

kák ismerete nélkül. A pályázat útján kiválasztott fiatal „inasok” négy hétre egy-egy mester mellé kerülnek, részt vesznek egy műemléképület, tájház, malom vagy parasztház felújításában, kivitelezési munkáiban. Közvetlen tapasztalatot gyűjtenek a népi építőmesteri munkákról, a hagyományos kőműves technológiákról. Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság 2013-ban *Példaadó Műemlékgondozásért díjban* részesítette a Falufejlesztési Társaságot a régi mesterségek továbbörökítéséért szervezett program megvalósításáért.

A Falufejlesztési Társaság 1989-ben alakult meg Kemény Bertalan (1928-2007) tervező-mérnök kezdeményezésére. Aktívan támogatta a településszövetségek létrejöttét, a falugondnoki szolgálatok beindítását, a kistelepülések hagyományainak és helyi közösségeinek megőrzését, a népfőiskolai

hagyományok felelevenítését. Útjára indította a *Csütörtöki iskola* néven ismertté vált, a mai napig sikeres civil fórumot. Az ő érdeme a mai falu- és tanyagondnoki hálózat. Hitte, hogy az életképes vidékhez nemcsak *népességmegtartó képesség*, hanem *képességmegtartó népesség* is szükséges. Úgy vélte, hogy az embereket kell ösztönözni, helyzetbe hozni, vagy az egymással kölcsönös együttélésben lévő szervezésre megtanítani, ami aztán elindítja azt a növekedést, azt a szervezést, amely abban a közösségben természetes úton tovább tud épülni és alakulni. A 2008 januárjában megújult társaság továbbra is Kemény Bertalan szellemében, és módszertani öröksége nyomán folytatja munkáját. Célja – az elnök, Krizsán András szavaival – „*az innovatív, megújuló magyar falu jövőképpen munkálkodni úgy, mintha háromszáz évig élnék...*”

